

כ"ח ע"ה תשס"ו

262

ויש להבין מה שאמרו (ברכות מח, ב) "הטוב והמיטיב" ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר²⁴ וכו'. דענין הסבר דעל ענין פרטי תקנו חכמים ברכה קבועה ועוד, דעל שינוי יין צריך לברך "הטוב והמיטיב" (שם נט, ב). וזה פלא מדוע רק על

יין ?! ועיין תוספות פסחים²⁶ ורא"ש ברכות²⁶ בזה. והב"אור, דכל ברכת המזון נחקנה על בנין האומה אשר נבנית ציבורי ציבור באצבע ההשגחה, וזה בהשגחה פרטית בזמן במדבר, וגודלכו נפשותם כל ארבעים שנה, ולמדו מושכלות אלקים, וכמאמרם (מכילתא בשלח יז): לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן והיה להם ארץ, וירושלים מרכן הארץ, ובית המקדש ששכן שמו עליו, והתנהגו בנסים רצופים תמיד²⁷. אמנם "הטוב והמיטיב" תקנו על קיום האומה הבודדת

במועדיה להיות הולכת בגולה זה אלפים שנה, והיא קיימת ברוחה ובהודה ותפארתה, "וכל כלי יוצר עליה לא יצלח" (ע"פ ישעיה נד, יז). והנה אחר החורבן חשבו כי קיומה בלתי אפשרי, ועתידה לכלות ולגדוד כהצוננים בלא תפארת אדם, כאשר ראו כי בביתר לא נושעו על ידי מלכות בן כוכבא, שגדולי עולם היו מוטעים בו²⁸. אמנם כאשר ראו כי עמד מלך חסד אחד, ונגזר עליהם קבורה, כדאמרו ירושלמי תענית²⁹, הבינו כי ישראל שה אחד בין שבעים זאבים³⁰, ובחסד ה' על ידי מלכי חסד יחליף כוח ויוסיף דעת,

וכאשר יהמיון גלי ים לשוטפם יבוא הרוח וישקיטם על ידי מושלי ויועצי ארץ אשר לבבם ביד ה' המלאה חסד³¹. לכן תקנו "הטוב והמיטיב" על קיום האומה, ומקיום האומה הפלאי למדנו כי נאמנו דברי נביאינו ודברי אבותינו אשר הנחילו לנו מורשה באמונת אומן כל ההנהגה האלקית בבנין ירושלים וארץ. לכן המלכיות של הגי ברכות תיקנו להזכיר ב"הטוב והמיטיב"³², ולכן על יין תיקנו "הטוב והמיטיב", כי זה מפלאות תמים דעים אשר אומה כזו בנימוסים כאלה, אשר אסר להם החיתון, וכמו שאמרו (מדרש איכה רבה א, כט) על קרא (איכה א, ג) "גלתה יהודה": עכו"ם אינם גולים ?! (אלא אע"פ שגולים אין גלותם גלות. עכו"ם שאוכלים מפתם ושותים מיינם אין גלותם גלות אבל ישראל שאין אוכלים מפתם ואין שותים מיינם — גלותם גלות. עכ"ל). וישראל, שאם נגע עכו"ם ביינו אסור לו לשחות, ומדיח כוסו ג' פעמים, כמו שאמר המן³³, ובכל זאת הם מתקיימים בגולה — אין זה רק צדקת פורונו בישראל³⁴, ובעל הבית יודע להפקיד כליו³⁵, ושכינה גלתה עמהם (מגילה כט, א) לסוכך עליהם בגדפין דילה, הוא כבוד השי"ת ויתעלה.

לך את ברכות וגו'. השם שמדבריו כלל משמע שאמר שישמעו וישמרו כל המשפטים צוה יחזו לשמור להם בצעמח, וממנו שאמר צפרשץ זו עמנו (ט' כ') לא צדקתך וגו' כי צרשע וגו' ולמנו כקים וגו' זה יגיד שהגם שאין להם זדנות צדקת שיקים ה' את הצעמח וזה לך האות כי לא צדקתו זה וירש מה שירש. נאלינו כי נוסחם לארץ היסוד בשביל שגמנו האבות ונאלינו הוא כדבר אם ישמרו וישמרו וישמרו כי

כמחנה לעולם ועד יא, והוא אומרו כלל ושמר ה' יב, והוא לא ישמרו תהיה קיום הצעמח בזמן המועד שנקנסו לארץ וישלחם לנפשם. עוד יתבאר ע"ה לפי שהצמח הצרבה מלינו שאמר לו שני הצמחות, ה' להוליאם ממלרים ויציאם אל ארץ כנען ודחיו (לך ע"ה י"ד) ואחרי כן יאלו ברכות גדול ודור רביעי יתורו כהן, ויתח' לו מנכר מלרים עד נכר פרת ועשרה אומות, וכן עתה הגם שלא היו לדיקים כמלמך כדאמרו לא צדקתך וגו' אעפ"כ קיים ה' לנביאם הצמח ראשונה שהוליאם ממלרים וכביאם אל הארץ והנחילם שיעור כמספיק, והלא תמלא שאפילו שיעור הצריך להם לא נחלו שהרי בני יוסף עומדים ולוחים שלא הספיקו נחלם (ויחשע י"ז), הרי שעדיין לא הגיעה לידם הצמח מנכר מלרים עד נכר פרת ועשרה אומות, לזה אמר משכ משכ ששמעו וגו' ושמר ה' וגו' את הברכה וגו' יג) פי' לתת מנכר מלרים ועשרה אומות בשלימות. או אפשר לומר

① אלה

② תש"ח

③ ע"ה תש"ח

ומלתם את ערלת לבבכם... אמר בעל ח"י הרי"ם, לכאורה קשה, איך מותר לעשות חשבון הנפש בשבת, הרי בחדאי אין לאדם תענוג גדול מזה שהוא מעלה על לבו את מר ערכו ושלל מצבו, וקראת לשבת עונג — כתוב ומה גם לעסוק בתיקון נפשו, אשר איננה מלאכה קלה אלא עבודה קשה ומפרכת ומשברת את הגוף, ואיך מותר לעשות זאת בשבת ? והתשובה: הכתוב נקט על ענין התשובה ותיקון הנפש לשון ומלתם — ומלתם את ערלת לבבכם, ומילה דוחה שבת.

①

(4) clt

ס'ר

(18) כי אי מיוחסת אל השכל, וכל חרצה לארץ מיוחסת לחומר, וכמבואר בתפארת ישראל פס"ד (קצר): "ויל: כי כל חרצה לארץ מיוחסת לחומר, ואי מיוחסת אל השכל, וכמו שאמרו ז"ל (קידושין מט): עשרה קבין של חבמה ירדו לעולם, תשעה נטלים א"י, ואחד כל העולם". וראה ויקרא פי"ח הערה 12, שם פכ"ה: הערה 123, לעיל פי"ג הערות 1, 61, ועוד, כי הוא יסוד נפרץ בספרי המהר"ל. ולכן היה ראוי רק שא"י תבאר, וכפי ששאל בענין אחר בגבורות ה' פ"ה [לו]. "למה לא ברא שכלי בלא חומר". (19) כפי שכתב בגבורות ה' פ"ה [לו]. לגבי בריאת אומות העולם, ח"ל: "ואם תשאל... ולמה לא תהא בריאת אברהם בלבד מבלי הפכו [הכשר]... כי הדברים האלו ידועים מעצמם, כי לא ברא הקב"ה את אברהם בלבד בעולם: מחמת חסרון המקבל, שלא יתכן להיות המקבל הפעולה שלימה, לכן נמשך אל העלול חסרון, כי בריאת העוה"ז אין במציאותו השלימות בכולו. כמו שתמצא האדם אשר ברא הקב"ה, יש בחלק ממנו דבר נכבד — הוא השכל, ואין עליו לשאול למה לא בראו שכלי בלא חומר, כי אין מדריגת האדם נותן כך שיהא שלם כ"כ שיהא כולו שכלי. ואמנם בחלק ממנו ימצא זה, וכך היה בכלל העולם, אשר אין מדריגת העולם שיהא בכללו השלימות, רק בריאת עולם במדריגה אשר השלימות יש חלק, ולא בכללו. ואילו לא נבא בעולם רק אברהם חרע, היה מדריגת העולם הזה שהוא כולו שלם. והנה הנה ענין אברהם ואומה הנבחרת שהם חלקים. ואי אפשר מבלתי האומות, שאין שלימות העולם רק בחלק לבד. והיחס הקיים בין ישראל לאומות העולם — הוא הוא היחס הקיים בין א"י ליורל, וכמבואר לעיל פי"ד הערה 54, שכל אומה ואומה מתייחסת לארצה במהותה. וראה ויקרא פי"ז הערה 45, ובמדבר פט"ז הערה 71, להלן פכ"ה הערה 5, ולהלן פ"ל הערה 18 וכן מבואר באדרת אליהו (לעיל א, ו, ח, וז"ל: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ", כי שניהם הן ביחד, ישראל וא"י, ישראל מע' אומות, וא"י מכל הארצות, ועיי"ש.

וכיכול אינו דורש אלא אותה וכו'. וענין זה מובן, שהארץ בלבד היה ראוי שתהיה נבראת¹⁸, רק מפני שאי אפשר להיות הארץ בלבד, שאין ראוי לקבל קדושה הכל,

לפיכך נבראו שאר הארצות עמה¹⁹. ומפני כי אין בריאת שאר הארצות לעצמם, אלא שנבראו עמה²⁰, לפיכך כאשר דורש אותה — דורש שאר ארצות עמה, כמו שכל האברים תלויים בלבד²¹. וכן מרמזין אותה חכמים ז"ל (מענין יש י) לומר שכל העולם מתמצית ארץ ישראל שותה²², והיינו כמו שהדם הטוב

והמשותף ניזון בו הלב, ושאר דם — הוא דם התמצית²³ — ניזון בו שאר האברים, כן הוא בארץ, שכל העולם מתפרנס מתמצית ארץ ישראל. וענין התמצית הזה הוא ידוע למבינים²⁴.

(יב) ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד. על דרך הפשט: עיקר השגתו בארץ היא, כי בנתיב כל הארצות הוא דורש, אבל הענין כי עקר הדרישה וההשגחה שם ומשם מתפשטת לשאר הארצות²⁵. כענין הלב באדם שהוא נתון באמצע הגוף שגור עקר החיות ומשם החיות מתפשטת לשאר האברים: וכן הכתוב ללמדנו שאין ארץ ישראל נתונה תחת ממשלת הכוכבים והמולות כשאר הארצות, ואינה נמסרת לדרישת אלהי מעלה כשאר הארצות, אבל הקב"ה בעצמו ובכבודו דורש אותה תמיד, לא מנה עליה משאר הכחות שנסר ומשול, והנה שאמר דוד ע"ה על ארץ ישראל: כל מעיני בך יי, באורו: עקר השגתו ופניו אינו אלא בך, כי משם יתפשט לשאר העולם, ועל דרך הקבלה: ארץ אשר

תפילת מנחה במניין על אם הדרך

"וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ שִׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה אֹתְכֶם הַיּוֹם לֵאמֹר
אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (י"א, י"ג)

"עבודה קטנה כלל — וזו היא תפילה, קטנה קטנה עבודה"

(ק"י)

סיפור מרן הרב זצ"ל: פעם אחת נסעתי מבני ברק לירושלים. תחנת מוניות השרות נמצאת בסמוך ל'איצקוביץ', וחשבתי לנצל את הזמן ולהכנס להתפלל מנחה לפני הנסיעה. כשהגעתי לשם שמעתי את הנהג צועק: 'אחרון! אחרון!'

חישבתי את זמן הנסיעה והיה זה בדיוק כדי להספיק את תפילת מנחה בירושלים. נכנסתי למונית ויצאנו לכיוון ירושלים. הנסיעה היתה איטית מהרגיל, והשמש נטתה מערבה במהירות, ועדיין לא התפללתי מנחה! שאלתי את הנהג: כמה זמן תארך הנסיעה? הוא אמר לי: עוד כשלושת רבעי השעה. הבנתי שכבר לא אספיק להתפלל מנחה בירושלים. פניתי לנהג ואמרתי לו, שאני מוכן לשלם לו את הכסף המגיע עבור המתנה, כדי שאוכל להתפלל מנחה. אמר לי הנהג: כבוד הרב, בשמחה הייתי עוצר, אבל זה לא תלוי רק בי, אם שאר הנוסעים מסכימים — אעצור. הנוסעים הסכימו. הנהג עצר בצדי הכביש, ירדתי ועמי עוד ששה נוסעים נוספים. לפתע עצרה עוד מונית, וממנה ירדו עוד מספר נוסעים שבקשו להתפלל, כך שהצטרפו יחד מניין אנשים למנחה. אפילו הנהג שם כיפה על ראשו והצטרף להתפלל אתנו ואמר קדיש. כשהמשכנו בנסיעה פניתי לשלם את דמי ההמתנה. אמר לי הנהג: איני רוצה לקחת ממך כסף, אלא אקח מהם, כי להם לא היה אכפת מתפלת מנחה, וכשהגענו לירושלים הוא התעקש לקחת אותי עד לביתי.

כשירדתי, הוא פנה אליי נרגשות ואמר לי: כבוד הרב, דע לך שהיום זה ה'אזכרה' של אמא שלי, ובמניין שקיימנו בצדי הדרך זכיתי לומר 'קדיש', והכל בזכותך. אשריהם ישראל שמכבדים את התורה ואת המצוות.

(7)

773
773

(2)

Needing a License to Pray

Given the initial unbridgeable gap that exists between man and God, how can man even fathom the possibility of prayer? After all, the Rav would say, could anyone imagine walking in on the President of the United States without a formal invitation? What makes man think that he can even speak to the Creator or that the Creator should care to listen?

Where does man get the chutzpah to approach God?

The Rav approached this issue from a number of different perspectives over time. As Rav Lichtenstein has pointed out, the Rav spoke of two types of "permission."

One is to be found in *tefillah* itself: the praise which comprises the first three *berakhot* [of the *Amidah*] "allows" the subsequent requests. Furthermore, the juxtaposition of the last *berakhah* before the *Shemoneh Esreh* (which has redemption as its theme) and the *tefillah* itself also provides "permission" of a sort (this juxtaposition is known as *semikhat ge'ulah letefillah*). The same applies to the recitation of *Pesukei DeZimra* in the earlier part of the prayer service. The very joining of the different levels of the *tefillah* constitutes its "permission."

In halakhic terms, the Rav often referred to the necessity of a license or *mattir* to pray; this provides a major framework for his analysis of the structure of the *Siddur*, where each section is a prerequisite for the one which follows.²⁵

The second type of permission is the obligation of prayer itself. Prayer is possible because we are commanded to pray; it is, after all, a *mitzvah*, as we have already mentioned. Bound up in the notion of obligation is the concept of permission. If there were no permission to pray, then there could be no obligation. Even more fundamentally, prayer is possible because of historical precedent. The Gemara (*Berakhot* 26b) informs us that "prayer was established by the *Avot*." Abraham, Isaac, Jacob, Moses, Hannah, David, and Solomon all prayed and, by so doing, they gave the rest of us permission to do so as well.

Similarly, the Rav reported that he heard from his father who heard from his grandfather that even though there is a dispute between Maimonides and Nahmanides about whether prayer is from the Torah or *DeRabbanan*, it must be that Maimonides is correct. Despite Nahmanides' proofs, argued R. Hayyim, how could one possibly imagine the Jewish people without prayer? Did the Jewish people have to wait for a decree by the Rabbis in order to pray to the Master of the universe?²⁶ Subsequently, the Rav took the sentiment expressed by R. Hayyim one step further:

Prayer is a vital necessity for the religious individual. He cannot conceal his thoughts and his feelings, his vacillations and his struggles, his yearnings and his wishes, his despair and his bitterness – in a word, the great wealth stored away in his religious consciousness – in the depths of his soul. Suppressing liturgical expression is simply impossible: prayer is a necessity. Vital vibrant religiosity cannot sustain itself without prayer. In sum, prayer is justified because it is impossible to exist without it.²⁷

This version of a *mattir* is different in that it claims that no *mattir* is really necessary after all. Prayer is inevitable.²⁸

(8)
The Rav
on Tefillah
P. 1113

(3)

51

That prayer is even possible, however, remains a gift. It is, as Rashi says, a *matnat hinam*, a free gift, a *hesed*, or act of lovingkindness that God provided to man, to allow him to speak to Him, to confide in Him. When Moses tells *Benei Yisrael* that he sought permission from God to enter the Land of Israel, he recounts, "I entreated [ואתחנן] God on that day saying" (Deut. 3:23), whereupon Rashi comments:

[The word] חנן [and its derivatives] in all cases is an expression signifying [requesting] a free gift. Even though the righteous may base a request on the merit of their good deeds, they request only a free gift of the Omnipresent.

Said the Rav, this is true not only of a specific request, but of prayer itself: "ואני ברוב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך" – "But as for me, in the abundance of Your lovingkindness will I come into Your house; I will bow down toward Your holy temple in the fear of You" (Ps. 5:8).

28. Rav Lichtenstein has observed that the Rav grew troubled over time by the focus on the *matnat*, leaving him to de-emphasize it in his subsequent thought. Rav Lichtenstein attributes this change to three factors. First the Rav always rethought matters. Second, in many areas his thought moved over the years in a more humanizing direction, from the epistemological to the existential, engaged

with and sensitive to human needs, agonies and hopes. Third, in Wordsworth's phrase, "a deep distress hath humanized my soul" (*Elegiac Stanzas* 1:36) – his wife's illness led him to soften and ameliorate his position on the availability of prayer to man. See Ziegler, *Majesty and Humility*. חסד – חסד

וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם יא, יח

פעם אחת ביקש רבי ישראל מאיר הכהן מראדין, בעל ה"חפץ חיים", לרכוש לעצמו תפילין חדשות ומהודרות. לאחר בירורים נמצא סופר מומחה וירא שמים וה"חפץ חיים" נדבר עמו שהוא יכתוב עבורו את התפילין המיוחלות.

בטרם החל הסופר בכתיבה, סיכם עמו ה"חפץ חיים" כי בכל משך זמן כתיבת הפרשיות יהיה הוא עצמו, ה"חפץ חיים", נוכח.

כתיבת הפרשיות ארכה כשבועיים ימים, ואכן במשך כל הזמן נכח ה"חפץ חיים" במקום ולא הסיח דעתו מלהשיג על הסופר שיהיו המילים כתובות בסדרן, שלא יכנסו האותיות שבשורה זו בשטח האותיות שבשורה שמעליהם, וכן על צורת האותיות שיהיו כדן, ושתהיה כל הכתיבה "לשם מצות תפילין".

הדבר נחוץ – הסביר ה"חפץ חיים" – יש להשיג על כל אות. כל נקודה – חשובה היא. הדבר דומה לסוחר שעושה חוזה בענייני עסקיו, תחלה הוא נמלך בעורכי דין מומחים, מדויק ומנפה כל מלה, כדי להישמר שלא תיפול אף טעות קלה ביותר.

התפילין – אמר ה"חפץ חיים" – אף הן משמשות כעין "חוזה", שמקשר את ישראל לאביהם שבשמים. נאמר בהן: "לאות על ידכם", התפילין הן אות לאחדות השם יתברך עם ישראל.

משום כך בעשיית "חוזה" זה חייבים לנהוג במדת זהירות וזהירות ולהתייעץ עם הפוסקים, כדי לדעת בדיוק את כל הפרטים והדקדוקים, ולהשיג שהפרשיות לא תלקינה בחסר או ביתר – חלילה.